

## Історичної пам'яті і творча діяльність особистості: проблеми взаємозв'язку

Розглядається історична пам'яті як соціально-філософська проблема сьогодення і найбільш важливий концепт суспільної свідомості, перед яким стоїть висока мета – формування духовності нації та, зокрема, творчої особистості.

*Ключові слова:* історична пам'яті, творча особистість, взаємозв'язок.

Актуальність даної теми нині очевидна: однією з яскравих ознак сучасного духовного життя нашого суспільства є відродження та формування історичної пам'яті. Неспроста за останні десять років вона стала об'єктом наукового дослідження відомих учених держави – академіка НАН України П. Толочка, Л.Губерського, В.Андрущенка, В. Вашкевича, М.Михальченка, В.Романця, Ю.Прилюка, Н.Поліщука, М.Поповича, Г.Грабовського, М.Мальованого та інших. Розглядалися окремі поняття окресленого дослідження, психологія та духовність творчості, однак ніхто із вітчизняних науковців всебічно не розглядає історичну пам'яті в контексті творчої діяльності особистості. Історична пам'яті, – це здатність народу, зокрема – особистості відтворити об'єктивний досвід минулого, вивчити і знати свою материзну й відтак – формуватися духовно, забезпечуючи безперервний зв'язок між пройдеднім та сучасним.

Рішучий поворот до пробудження історичного минулого народу настільки значний, що сьогодні навіть не зручно повторювати твердження, що набули характеру банальності, про важливість розвитку історичної пам'яті народу, про необхідність звернення до пракоренів, щоб уяснити глибинні причини нашого теперішнього стану, про те, що через осмислення історії реалізується орієнтація особистості в соціальному просторі й часі, без чого неможливий розвиток повноцінної самосвідомості, а тим самим й ствердження людської гідності. Важливість освоєння власної історії усвідомлена українським суспільством, адже ми і є свідками й маємо бути учасниками з відродження та формування історичної пам'яті нації й, зокрема, особистості. Зусиллями філософів, істориків, публіцистів повертаються із забуття віхові для народу імена, події, цілі епохи, що донедавна були невідомі не лише широкому загалу читаючої публіки, а й фахівцям-науковцям, хоч, скажімо, особистості своєю творчістю та життєдіяльністю відомі далеко за межами України.

Як відомо, кардинальні зрушення у пам'яті не обмежуються збагаченням фактуального складу її, а рішуче переоцінюються ті факти й події, що раніше складали базис історичних знань духовної культури. Пам'яті людська – діяльність мисленневого засвоєння, тобто творче відтворення з уявлень того, що ми називаємо вічністю. Звісно, чимало вагомого, чим

має гордитися нація, повертається із забуття до народу. Багато ж з того, що донедавна розташовувалось на вищому щаблі ієрархічної системи цінностей, нині піддається рішучій критиці й пересувається в сферу негативних явищ минулого, переосмислюється, здобуває наукову оцінку сучасників згідно вимог об'єктивізму й історичної правди. Місце ж, що звільняється, посідають «персонажики» та дрібні особистості, про яких, якщо й згадували, то лише аби підкреслити акційну, негативну роль, що їй, як обґрунтовують джінсові науковці, вони ніби то відіграли в історії.

Справа в тім, що всі зміни й зрушення, що відбуваються в історичній пам'яті національної духовної культури, обмежуються, по суті, фактуальним базисом її. Тут справді проведено значну роботу з відродження із забуття численних свідчень минулого. Докладаються рішучі зусилля до переміщення відомих фактів на шкалі позитивних і негативних, прогресивних і реакційних явищ минулого. Ми таки багато нового дізнались, наприклад, про роль церкви в українській історії (Є.Сверстюк)), запорожців, козаччину, великих українців – І.Мазепу й П. Орлика, М. Аркаса, М.Грушевського й В.Винниченка, М.Драгоманова, Н.Махна й Степана Бандеру, про голодомор початку 30-х років, ми читаємо вірші В.Стуса та В.Симоненка і твори українців діаспори, доля яких занесла далеко за межі Батьківщини.

Але сам по собі фактуальний базис не є самодостатнім компонентом історичної пам'яті народу. Справжній характер і рівень розвитку національної історичної свідомості відзначається не лише обсягом знань про події минулого та системою розташування їх на шкалі історичних цінностей та ролі у формуванні творчої особистості. Визначальним тут є той сенс, смисл якого набувають ці факти для української культури, суспільної свідомості, загальне розуміння та сприйняття історії. Саме в такому розумінні одержані результати є надто скромними. «На жаль, – як справедливо стверджує академік АПН України Віктор Андрущенко, – історичне пізнання, як і викладання історії в школі в повоєнний період, виявилися спотвореними, а соціально-історична пам'ять деформованою. Вони були повністю підпорядковані вихованню «активних будівників комунізму», а це зумовило класовий підхід до добору змісту, методів і форм організації навчально-виховного процесу, культурних надбань, історичного пізнання та виховання в цілому»[1].

Тому й вкорінені в пам'яті нашої стереотипи опираються тим змінам, що їх вимагає історична справедливість. Опір цей настільки значний, що навіть тоді, коли під тиском фактів стає неможливим ігнорувати їх, ми лише імітуємо зміни для того, щоб лишитися звичними у непересічному світі. Саме тому всі зусилля по включенню до актуального складу історичної пам'яті нових свідчень та оцінок виявляються всього лише примітивним популяризаторством, яке не так сприяє відродженню справедливості, як пристосовує історичну спадщину до звичних соціальних кліше. У вивченні далекого і недалекого минулого вчений має перейматися не стільки наслідками історичних явищ (хоч, звичайно, і ними), скільки причинами. Адже пошуки всіх наших бід винятково у зовнішніх обставинах не ведуть до критичного самоусвідомлення нації, а відтак, і не мають користі для її майбутнього. Ось саме при вивченні таких історичних суперечностей і має проявитися характер творчої особистості, яка уособлює своєрідний національний дух народу й відроджує історичну справедливість.

Якщо спробувати схематизувати різноманітні підходи до історичного минулого, то їх можна, мабуть, звести до наступного. Перша піддає

рішучій критичній переоцінці нещодавнє минуле. На місце зафарбованої в рожеві тони картини історичного поступу України, що в «дружній» родині вільних народів крокувала до «світлого комуністичного майбуття», прийшло глибоко критичне осмислення трагічних сторінок нашої історії, де епоха застою змінювала період волюнтаризму, а він, в свою чергу, приходив на зміну кривавій епосі панування культу особи, що встановився після жорстоких розправ та несправедливостей різних років. Історія до 1 грудня 1991 року уявляється у вигляді довгої шеренги злочинів (культ особи Й.Сталіна, «хрущовська відлига» та «брежнєвсько-сусловський ідеологічний тиск»), що завели українське суспільство до глибокої кризи, вихід з якої вбачався тільки через об'єктивне вивчення попередньої історії та зроблені відповідні висновки. Історична пам'ять того періоду виявилася спотвореною.

Друга тенденція спрямована на відтворення позитивних традицій вітчизняної історії як ґрунту для подальшого поступу на шляху утвердження вільної, незалежної України. Істотно новим тут є характер тієї традиції, що розглядається у спадковому зв'язку з сучасністю. Саме в межах цієї традиції і розпочався процес активного формування творчої особистості, представники якої інтенсивно вивчають діяльність І. Мазепи, М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, Н. Махна, діячів українського руху шістдесяти років тощо. При цьому фактуальний базис, на який спиралось попереднє, не в повній мірі об'єктивне бачення історії, поступово вилучається з поля зору історичного дослідження, витісняється з пам'яті духовної культури.

Зрештою, третій підхід стверджує погляд на історію як на прогресивний процес, що здійснюється через боротьбу протилежних тенденцій. Він не обмежується ігноруванням попереднього фактуального базису, а переоцінює його з огляду на нове розуміння завдань, що вирішує українська нація.

Звичайно, причини прорахунків, трагедій, що мали місце в історії, однозначно пов'язуються з дією представників «чужих», «ворожих» сил (капіталісти, масони, інородці, іновірці й т. д.). Завдяки такому трюковій забезпечується статус абсолютного добра тій силі, з якою ідентифікує себе суб'єкт історичної пам'яті. На рівні національної свідомості це створює реальну загрозу творчій особистості втратити здатність до самокритики під час погляду на історію нації. Породжений суб'єктивним прагненням звеличити рідний народ, погляд цей обертається принизливим зображенням його у вигляді бездумного й пасивного бидла, з яким на власний роздум сили зла творять все, що їм заманеться. Такий погляд неспроможний морально. Він породжує чужий культурі нігілізм та антиісторизм. Особистість, особливо – творча, що думає про своє місце в світі й про особисту гідність, навпаки, виходить з того, що завжди є можливість самореалізації, що вона залежить лише від неї.

З огляду на потреби розвитку духовної культури як сфери самореалізації особистості істотним є не протиставлення себе історії чи то через заперечення минулого як низки помилок, чи то через утвердження власної унікальності як вінця історичного поступу. Лінійний, необ'єктивний підхід до історії неспроможний з огляду і теорії, і самого життя. Істотною стає зміна бачення історії й власної ролі в ній, що повинне спиратись на утвердження себе в історії як самодіючої творчої особистості, що не протистоїть минулому, а співвідноситься з ним у спілкуванні, діалогічному єднанні на рівних. Ознакою нового бачення історії має стати передусім заперечення погляду на неї як однолінійно спрямований процес. Сама по

собі ідея прогресу – продукт індустріальної цивілізації. Виникнувши у XVIII столітті, одержавши домінуюче значення в минулому столітті, вона зараз зживає себе разом з індустріальним суспільством, що дало їй життя. Натомість утверджується погляд на історію як складну багатоманітність можливостей, з яких не всі та не завжди найоптимальніші реалізуються. Історія тут є не стрілою, спрямованою до задалегідь визначеної мети, а скоріше ареною, де творча особистість щоразу здійснює власний вибір й тим самим визначає свою долю. Критерієм такого вибору для неї завжди можуть бути лише екзистенціальні, смисложиттєві підстави власного буття, духовна основа народу, серед яких одне з чільних місць посідає національне. М. Драгоманов з цього приводу писав: «Розвиток нації до людського ідеалу може здійснюватися успішно лише узлагоджуючись з цими національними особливостями»[2]. Тим самим історія формує й моральний характер. Мораль виявляється чи не єдиним надійним орієнтиром історії. Істини справедливості і щастя одержують ознаку вищої мети історичного розвитку. Якщо при погляді, що виходить з натуралізації історії, розуміння її як об'єктивного процесу, індивід перекладає історичну відповідальність за вчинене на безособову колективність – клас, націю, історичну детермінацію тощо, то тепер національне зосереджується в особистості, у здатності її брати на себе, на своє сумління відповідальність, у тому числі перед рідним народом за власну діяльність. Перший погляд, по суті, неморальний, адже він передбачає наявність якогось прошарку, який від імені нації, народу, класу чи всього людства визначає, що морально, а що – ні. У другому випадку суддею власних вчинків стає особистість, вона сама на себе покладає всю відповідальність за вчинене.

Заперечення вертикального, однолінійного підходу до історії утвердження морального виміру історії передбачає принципово різне ставлення до історичної спадщини. Йдеться не про використання спадщини, де вона сприймається як «хор голосів, які відповідають на наші питання», а про залучення до історії, де історія є полем зустрічі принципово різних учасників спілкування, що об'єднані спільною причетністю до певних споріднених цінностей й ведуть на рівних діалог між собою.

Запорукою утвердження такого погляду на історію є рішуча відмова від уявлення минулого в образі ворога, або своєї подобі. Він передбачає погляд на минуле як плюралістичне багатоголосся взаємодіючих підходів, позицій, кожна з яких набуває смислу у співвіднесенні з позицією співбесідника, де немає абсолютно правих й явних брехунів, де кожний персонаж вносить свій особистий внесок у спільний процес. На шляху ствердження такого погляду постає можливість подолати парадокси сучасної історичної свідомості й утвердити погляд на історію, адекватний погребам сучасного культурного розвитку. Ідеалізація і міфологізація української історії, а ще гірше – нерозбірливе залучення до неї подій і явищ історії інших народів, що набули в наш час небезпечних розмірів, не можуть і не повинні змінити серйозні академічні дослідження, засновані на вивірених джерельній базі.

І все ж, незважаючи на значні досягнення у цій сфері духовного життя, а можливо саме завдяки їм, проблема історичної пам'яті сучасної духовної культури, осмислення парадоксів, які трапляються у сфері пам'яті культури, вимагає більш уважного розгляду. Такий аналіз важливий і з огляду на актуальні проблеми людської творчості. Феномен творчості як предмет філософського аналізу має тривалу історію, але традиційно він досліджувався без огляду на розуміння творчості як феномена культури.

Дослідники досить часто цікавилися лише окремими складовими творчого процесу, що не давало можливості отримати цілісне уявлення

про сутність феномена творчості. Цілісно ж творчий процес може бути досягнутий лише крізь призму розуміння його як одного з найважливіших складових духовної культури. В такому розрізі феномен творчості виступає предметом аналізу для всього ряду наук про особистість, а надто – для філософської антропології. Тому, розглядаючи творчість як вияв родової сутності людини, як спосіб подолання її самотності та віднайдення втраченої єдності зі світом, ми вважаємо, що найбільш плідним шляхом її аналізу повинен стати саме історичний зріз. Адже моральніша, естетична, психологічна та інші складові творчого процесу, тісно переплітаючись в процесі творчості індивіда, як зазначають сучасні дослідники, виявляються вкоріненими у родову сутність особистості й тому вимагають для свого аналізу виходу за межі кожної окремої дисципліни та погляду на творчість з точки зору чогось більш загального, того, що зумовлює людський спосіб буття у світі, та є смислотворюючим для будь-якого прояву індивіда.

В рамках нашого наукового інтересу, звернення до духовної культури – це звернення до універсального простору, в межах якого відбувається органічне поєднання суперечливих проявів людських індивідуальностей, реалізованих, передусім, у формі творчої діяльності.

Розглядаючи творчість як вияв родової сутності особистості, ми долаємо межі її розуміння лише як способу індивідуальної реалізації, вбачаючи в ній форму людського єднання, здійснювану на рівні кожного індивіда. Втрата первісної, початкової, єдності, в якій перебувала спільнота до здійснення першого людського вибору між «древом пізнання» та «древом життя», вимагає компенсації та передбачає відповідний пошук. Але жодне штучне утворення розуму, свідомості не дозволяє, досягти дійсної єдності «роду – особистість», як зовнішнє по відношенню до людської суті. Так, об'єднання індивідів на рівні держави, нації, суспільства, навіть віросповідання не дає особистості стійкого відчуття спорідненості з людством, світом, Всесвітом, і що найважливіше, з самою собою, тому що таке об'єднання завжди є умовним, побудованим за схемою «свої» – «чужі», «я» – «інший», що, врешті-решт, не дозволяє подолати відчуття тотальної самотності та кінечності, на яку приречені індивіди.

Адже можливості, спрямування й результати творчості як діяльності, що опосередкована свободою, істотно залежать, насамперед, від рівня духовної культури та історичного минулого. Культура як фундаментальний спосіб людського буття, базис життєдіяльності особистості становить передумову й результат свободи. Історична ж пам'ять – важливий складник духовної культури. Місце історичної пам'яті в культурі визначається інтерсуб'єктивною природою останньої, яка завжди є формою людського спілкування. В цьому плані духовна культура є полем зустрічі людини з людиною, прилучення її до минулого, сучасного й майбутнього.

Таким чином, звернемо увагу на сутність процесів у сфері історичної пам'яті сучасної духовності, основу якої становить творча особистість: результати творчості істотно залежать від загального рівня духовної культури нації, важливим складником якої є історична пам'ять. Духовне начало творчої особи як представника людського роду живиться багатством і розмаїттям духовного досвіду поколінь, вбираючи його в себе у формі ідеальних образів, символів і пов'язаних із ними вищих почуттів. З такого погляду духовність виступає як один із найпотужніших каналів зв'язку творчої особистості та суспільства, асиміляції всього багатства соціальних надбань і досвіду людства, його духовної і матеріальної культури.

Проте на відміну від соціального досвіду, духовний досвід людства має ту особливість, що інтеріоризується з вищим ступенем ідеалізації,

абстрагування та символізації в процесі його включення в механізми саморозвитку творчої особистості. Духовність є способом індивідуального світопізнання і світовідношення у складному поєднанні з механізмом саморефлексії, тобто ставлення особистості до самої себе. Попередній аналіз феномену творчості особистості в структурі духовності, необхідність активного відродження історичної пам'яті дозволяє нам стверджувати про наявність в суспільстві могутнього потенціалу, необхідного для подолання духовної кризи, в якій опинився сьогодні український народ.

#### Список використаних джерел

1. Андрущенко В. та інш. Соціальна філософія / Історія, теорія, методологія: Підручн. для вищ.навч.закл. – К.: Генеза, 2006.
2. Драгоманов М. Что такое украинофильство? // Вибране. – К.: Павлім, 1995.
3. Андрущенко В. Духовная культура как фактор идейно–нравственного развития личности: Автореф. дис. ...д–ра филос.наук / Білорус.ун–т. – Минск, 1991. – 29 с.
4. Андрущенко В. Організоване суспільство: Досвід соціально–філософського аналізу. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2006. – 502 с.
5. Антоненко В. Світогляд і художня творчість. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1966. – 86 с.
6. Вівчарик М. Україна: від етносу до нації. – К.: Вища школа, 2004. – 239 с.
7. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – 48 с.
8. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого–світогляд. аналіз / Губернський Л., Андрущенко В., Михальченко. – 2–е вид. – М.–К.: Знання України, 2005. – 580 с.
9. Муляр В. Самореалізація особистості як соціальна проблема: Філосо.–культурол. аналіз. – Житомир: ЖІТІ, 1997. – 213 с.
10. Попович М. Національна культура і культура нації. – К.: Т–во «Знання України», 1991. – 63 с.
11. Романець В. Психологія творчості. – К.: «Вища школа», 2001. – 124 с.
12. Сверстюк Є. Культура і святість // Вісн.Міжнар.асоц.україністів. – 1991. – №1. – С.72–75.

#### **Жадько В.А. Историческая память и творческая деятельность личности: проблема взаимосвязи**

*Рассматривается историческая память как социально–философская проблема современности и самый важный концепт общественного сознания, перед которым стоит высокая цель – формирование духовности нации и, в частности, творческой личности.*

**Ключевые слова:** историческая память, творческая личность, взаимосвязь.

#### **Zhadko, V.A. The historical memory and the creative activity of personality: the problem of the relationship**

*In the article it is described the role of the historical memory as the base of the spirit of the nation, the conditions and the problems of its formation in the modern life. The main tendencies of the past are being analyzed, as well as the importance of the objectiveness along with the understanding of the historical deeds, and the role of the personality in that process.*

**Key words:** the historical memory, the creative personality, the relationship.